

De Belgische kermiscultuur

Beschrijving

Kermis vieren is tot op de dag van vandaag een familietraditie. Elk van ons heeft wel één of andere herinnering aan de kermis. Familiebijeenkomsten, lekkernijen eten, bekende gezichten tegen komen, eerste liefde, ...

Tijdens de kermis leeft het hele dorp of stad. Er is de kermisfuif, kermiskoers, jaarmarkt, rommelmarkt, volksspelen en noem maar op. Er kan naar hartenlust kermis gevierd worden, zonder dat er nog maar één attractie komt bij kijken. Samen met vele andere sociale gewoonten, rituele en feestelijke gebeurtenissen wordt er steevast kermis gevierd. Men kan stellen dat kermis een beetje “de rode draad” vormt van de feestcultuur. Waar feest is, is kermis!

Kermis is een West-Europees fenomeen, België en dus ook Vlaanderen hebben een belangrijke rol gespeeld in de kermiscultuur, generatieslang worden kermissen in onze contreien uitbundig gevierd.

“De wondere wereld van glans en glitter” is meer dan ooit op kermis van toepassing. Door de technische ontwikkelingen zijn de attracties sneller, spannender, sensationeler en flitsender geworden, waarbij het spel met gekleurd licht een belangrijke rol speelt. Minder bekend is dat de kermis een lange geschiedenis kent die teruggaat tot de Middeleeuwen. En maar weinig mensen weten dat uit kermis allerlei zelfstandige attracties zijn voortgekomen zoals de bioscoop, het circus, de dierentuin en het theater.

Het kermiserfgoed is meer dan wat je op het eerste zicht kan zien. In principe zou je kunnen spreken van twee aparte werelden, die elkaar ontmoeten wanneer de lichten van de kermis aangaan. Aan de ene kant is er het dagelijks leven van de foorreizigers, met een aantal specifieke tradities en ambachtelijke vaardigheden. Aan de andere kant is er het publiek, dat vaak ook tradities rond de kermis in stand houdt. De kermis is in de eerste plaats een sociaal gegeven met een rijke geschiedenis. Het is naast een economisch gegeven vooral ook een culturele activiteit die mensen bij elkaar brengt, technologieën introduceert en gemeenschappen versterkt. Dat culturele aspect van het kermiserfgoed wordt in België niet altijd naar waarde geschat. Nochtans is die erkenning een cruciale factor in het doorgeven van de kermiscultuur aan toekomstige generaties.

Ook is er eigenlijk reeds meer cultuurhistorisch onderzoek over kermissen gebeurd dan men op het eerste zicht zou denken. Zeker over de kermiscultuur in België of Vlaanderen zijn enkele interessante boeken verschenen die de verre oorsprong, beleving en evolutie van de kermis als onderdeel van de feestcultuur, heel gedetailleerd beschrijven (zie bibliografie).

Oorsprong

Foor of kermis ?

Deze woorden worden dikwijls door elkaar gebruikt. Maar wat is eigenlijk het verschil?

Het woord “kermis” komt van kerkmis, of kerkmisse, kercmesse, ... Een plechtige mis in de Middeleeuwen die werd opgedragen ter ere van de patroonheilige van de kerk of ter herinnering aan de kerkwijding. Dit gebeurde elk jaar op de naamdag van de patroonheilige. Het officiële gedeelte gebeurde in de kerk, maar het feestelijke gedeelte buiten: op de kermis. Het religieuze karakter werd snel naar de achtergrond verdrongen. Mensen vonden het gewoon leuker om één keer per jaar rond de kerk hun kermis uitbundig te vieren. Vandaag de dag echter worden nog steeds veel kermissen jaarlijks gevierd op de naamdag van de patroonheilige van de parochie. Deze een vaste datum bvb derde zondag van mei, eerste zondag van september. Andere worden steevast gevierd met andere feesten met variabele data: Carnaval, Pasen, Pinksteren, Hemelvaart, ... Elke kermis heeft een jarenlange traditie met deze data.

Het woord “foor” komt van het latijn forum (=markt) en werd gebruikt voor kermissen die hun oorsprong vonden in handelsforen of middeleeuwse jaarmarkten. Hier vonden bezoekers tussen de handelsgoederen veelal muzikanten, goochelaars, evenwichtkunstenaars, krachtpatsers en vuurspuwers. Ook jaarmarkten kennen op de dag van vandaag nog steeds de jaarlijkse wederkerende data, gekoppeld met de kermis. Deze data zijn van cruciaal belang voor de kermisuitbaters, om hun beroep uit te oefenen. Voor hen is het op deze manier, bij manier van spreken, ‘alle dagen kermis’.

Enkele voorbeelden van de oudste kermissen die vandaag nog bestaan..

- Kortrijk, Paasfoor: 4 juli 1324, octrooi van Graaf Lodewijk van Nevers
- Brugge: toelating door Boudewijn IX op 14 augustus 1200 voor de Meifoor 1201
- Bergen: charter door Graaf D’Avesnes in 1290
- Antwerpen, Sinksenfoor: vanaf de 13^e eeuw rond de St-Walburg kerk, van 1875 tot 1969 op de Leien
- Kelmis: 9 september 1842
- Brussel: in 1880 beslist de gemeenteraad om de verschillende kleine kermissen in de stad te centraliseren op de Zuidlaan
- Leuven kermis: 891: herinnering aan de processie ter gelegenheid van de overwinning die Keizer Arnulf op de Noormannen bevocht.

Dit is slechts een greep uit de grootste en bekendste kermissen, de vele kleinere dorpskermissen zijn minstens even oud.

Hedendaagse kermissen zijn verschijningen van die vroegere jaarmarkten en kerkwijdingen. De woorden jaarmarkt en kermis werden lange tijd door elkaar gebruikt en zijn vandaag de dag nog synoniemen in bijvoorbeeld Duitsland.

Kermissen werden in de loop der eeuwen, tot op vandaag door de plaatselijke bevolking ook gevierd tijdens andere rituelen en gebeurtenissen. Enkele voorbeelden:

- Aalst Carnaval
- Waregem Koersefeesten
- H. Bloedprocessie Brugge
- Krakelingen en Tonnekesbrand Geraardsbergen
- Houten Jaarmarkt

Circus en kermis ?

In de Middeleeuwen kon men op kermissen en jaarmarkten al kunstjes zien van acrobaten, goochelaars, enz. Maar ook werden er al kunstjes opgevoerd met dieren zoals beren, aapjes, ganzen, paarden, honden enz. Pas tijdens de 18^e eeuw kon men hier exotische roofdieren terugvinden. Op de kermis vond men toen de grote "Menageriën", reizende dierentuinen. In deze periode was het trainen en africhten van dieren in opmars.

In 1779 bouwde Philip Astley in Londen een houten amfitheater om voorstellingen met paarden te geven. Het circus naar het model van het Circus Maximus in het oude Rome werd heruitgevonden! Deze uitvinding werd op kermissen weerspiegeld als kermistheaters waar artiesten optraden, meestal samen met dieren. Dit was de periode van de opkomst van het dieren temmen. Deze circusvoorstellingen waren op kermissen in België tot voorbij de helft van de 20^e eeuw terug te vinden, veelal nog niet in de grote ronde tenten zoals wij ze nu kennen. Pas na deze periode hebben reizende circussen zich apart gemanifesteerd. Circus is vandaag de dag een heel ander gegeven dan de hedendaagse kermis.

Tijdlijn

Oudheid

Jaarlijks terugkerende kermissen hebben zoals eerder gezegd hun oorsprong in de Middeleeuwen. In een aantal boeken, wetenschappelijke websites en thesissen over kermissen wordt echter ook verwezen naar de Oudheid. Dit gaat eigenlijk meer over de

voorloper van kermissen: de ambulante activiteiten in het Oude Rome die het volk plezier en vermaak brachten.

Er wordt aangenomen dat hier reeds ambulante activiteiten plaatsvonden tussen de twaalf amfiteaters, weliswaar vóór de ingang van de spektakels. Vuurspuwers, koorddansers, markthandelaars, alsook zeer eenvoudige draaimolentjes waren hier terug te vinden.

Er wordt gezegd dat bij de val van het Romeinse Rijk, de Romeinse straatartiesten zijn uitgeweken over heel Europa en daar zijn blijven rondtrekken om hun kunstjes op te voeren en het volk te vermaken.

Verder onderzoek hierover is echter wenselijk.

Middeleeuwen

Met zekerheid kan wel gezegd worden dat de huidige term “kermis” als jaarlijks terugkerende fenomeen, haar oorsprong vindt in de Middeleeuwen. Aan de hand van boeken als *800 jaar Meifoor Brugge* en *Tussen hemel en aarde* kan men stellen dat er al diepgaand onderzoek gebeurt is naar kermissen in de Middeleeuwen in Vlaanderen. In de 11de eeuw bijvoorbeeld ontstonden veel kermissen uit religieuze evenementen. Niet alle kermissen zijn echter terug te herleiden op kerkelijke feesten. In Engeland en de Duitse staten werden er in de 12de en 13de eeuw handelsbeurzen ingesteld door de overheid. Dit kwam overgewaaid naar onze contreien in de vorm van jaarmarkten. Ze leverden een bonte mengelmoes op van acrobaten, dansers, dierentemmers, goochelaars, kooplieden, uitvinders, wonderdokters en zangers. In België vinden veel kermissen hun oorsprong ook in schutterfeesten. De Brusselse Kermis van het Heilig Sacrament van Mirakel was oorspronkelijk een dankfeest. Het werd ingesteld toen in 1530 een epidemie op wonderbaarlijke wijze ophield.

16^e – 18^e eeuw

Tussen 1500 en 1800 was Europa doorlopend aan veranderingen onderhevig. Nieuwe ideeën en technieken staken de kop op. Oude zekerheden kwamen op losse schroeven te staan. De kermis weerspiegelde die veranderende tijden. De kijkkast, ook wel rarekiek genoemd, was in de 16de eeuw bijzonder populair. De plaatjes, verhalen en optische illusies spraken een groot publiek aan. Voor Jan met de pet waren de nieuwe attracties een schatkamer vol informatie. In deze televisieloze tijden was de toverlantaarn natuurlijk een revolutionaire

uitvinding. Het ding bleef eeuwenlang erg populair. Reizende kermislieden gaven er voorstellingen mee in de plaatsen die ze aandeden. De 16de eeuw was de tijd van de grote ontdekkingsreizen. In de 17de eeuw verschenen de eerste poppen- en marionettentheaters. In de 18de eeuw kwamen reizende menagerieën in zwang. Het volk was gek op zo'n beestenspel. De eerste circussen werden gesticht. Die gaven toen nog voorstellingen in een permanent gebouw. Op de kermis was het panorama een nieuwe sensatie. In tegenstelling tot de rarekiek presenteerde het panorama optische spektakels die je letterlijk omringden. In de 18de eeuw werden optische voorstellingen trekkers op de kermis. Een nieuwe uitvinding op dit vlak was het panorama. In Parijs stonden er aan het eind van de 18de eeuw lange rijen voor het Phantasmagoria. Dat was een soort schaduwspel waarin beelden door rook heen werden geprojecteerd. Er waren er behoorlijk wat van in de Franse hoofdstad, meestal in speciaal ervoor ingerichte gebouwen. Maar er waren ook reizende Phantasmagoria's, die overal kermissen aandeden.

19^e eeuw

De 19de eeuw was voor de kermis van blijvende waarde. De toenemende bevolking en de industriële revolutie zorgden er voor dat de kermissen zich nog verder ontwikkelden.

In de 19de eeuw kwamen er steeds meer winkels. Daardoor werd het minder aantrekkelijk om op de kermis handel te drijven. Zo kwam de nadruk geleidelijk meer op amusement te liggen. Veel kermissen hadden het daardoor aanvankelijk moeilijk. Kermisexploitanten moesten de handen ineen slaan om de boel draaiende te houden. In deze periode ontstonden dan ook de eerste beroepsverenigingen en vakbonden.

De eerste keer dat kermisbezoekers een kaartje konden kopen voor een door stoom aangedreven attractie was in 1861, in het Engelse Bolton. In België voor het eerst rond 1900. Wie niet naar een dierentuin kon, had de kans zich te vergapen aan een reizende menagerie.

In dezelfde periode dat er permanente tentoonstellingsruimten met dieren kwamen, ontstond de rondtrekkende menagerie, het beestenspul. Op veel kermissen over heel Europa was er daar aan het begin van de 19de eeuw wel een van te vinden.

Acteurs waren er op uit het publiek te vermaken en te verbazen met de meest fantastische verhalen.

In de 19de eeuw waren demontabele theaters, overal zeer populair op de kermis. Ze boden soms wel aan duizend mensen plaats. Het programma omvatte korte versies van klassieke stukken alsmede melodrama's en pantomimes. Dikwijls deden er ook acrobaten en clowns in mee. Tegen 1930 waren deze theaters grotendeels verdwenen.

In de tweede helft van de 19de eeuw werden er enorm veel uitvindingen gedaan op het vlak van de optiek. Kermisexploitanten zagen onmiddellijk de mogelijkheden van nieuwe uitvindingen als lithografie en staalgravures en natuurlijk de fotografie. Veel mensen maakten daarmee op de kermis voor het eerst kennis. De fotografie en verbeterde drukmethoden leidden tot allerlei nieuwe apparaten. Daarmee konden voor het eerst beeldenreeksen worden geprojecteerd. Deze machines hadden de meest fantastische namen. Wat denk je van caleidorama, fenakistiscope, kinetograaf, kinetoscoop, mutuscoop, stroboscoop en zoötroop? Ze waren de wegbereiders van de bioscoop.

20^e eeuw

Moderne technieken en communicatiemiddelen maakten de kermis eindelijk tot het fenomeen dat wij nu kennen.

In de 20ste eeuw deed de bioscoop zijn intrede. Dikwijls was de kermis de plaats waar het grote publiek voor het eerst kennismaakte met nieuwe uitvindingen. Zo vonden de eerste filmvoorstellingen plaats op de kermis. En ook elektriciteit werd bijvoorbeeld op de kermis geïntroduceerd. Met de opmars van de bioscopen verdwenen filmvoorstellingen van de kermis. Rond 1980 werd moderne elektronica gebruikt.

De eerste bioscopen wonnen het met hun bewegende beelden al snel van theaters en wassenbeeldenshows.

Kermisexploitanten waren er altijd als de kippen bij als het om nieuwe uitvindingen ging.

Veel mensen zagen die ook voor het eerst op de kermis. Neem de bioscoop. De eerste film werd gemaakt in 1895, en al in 1896 werden er op verschillende kermissen bewegende

beelden vertoond. Er waren nog geen bioscopen zoals wij die nu kennen. Dus de

cinematografische voorstellingen waren de plaats bij uitstek om je filmhelden te zien.

Glanzende lichtjes trekken altijd mensen aan. Hetzelfde geldt voor snelheid, en vaudeville.

Die werden allemaal aangedreven door elektriciteit.

Rond 1900 deed de elektriciteit haar intrede op de kermis. De opvallende kermistenten met

hun krachtige elektrische lampen waren attracties op zich. Vooral op het platteland wist

men niet wat men zag. Tegen 1925 werd elektriciteit op grote schaal gebruikt om de

attracties aan te drijven en te verlichten. Vanaf die tijd verdwenen paarden- en stoomkracht

langzaam uit beeld. Dankzij de elektriciteit konden er belangrijke verbeteringen worden

aangebracht in bediening, snelheid en variatie van de attracties. In de jaren twintig van de

vorige eeuw verschenen de eerste botsauto's en roetsjbanen met futuristische ontwerpen.

Vanaf de jaren 1970 kent de ontwikkeling van attracties ongeziene hoogtes.

Zelfs al dacht men in 2000 alles gezien te hebben, er worden nu nog jaarlijks nieuwe

attracties uitgevonden. Ook de verlichting kent zijn gelijke niet met de opkomst van de LED

technieken.